

MÓZES HUBA

„Egyes kérdések még megoldásra várnak”

ERDÉLYI ÍRÓK „NYILATKOZATAI” 1956-RÓL – 1956/57-BEN

Álltam a kolozsvári állomáson, a vasúti sínek fölött átívelő repülőhídon, s dermedten néztem le a kelet–nyugati irányban lassan haladó, lapos teherkocsikból összeállított szerelvényre, amelynek sem az elejét, sem a végét nem tudtam kivenni. A kocsikon rendre két-két tank vagy két-két hatalmas ágyú egy-egy katona kíséretében. A dátumra pontosan nem emlékszem, csupán a kép maradt bennem, mintha csak azért, hogy a majdani emlékiratban olvasandó megjegyzést jó előre hitelesítse: „a román pártvezetés állítólag ajánlotta a szovjet vezetésnek, hogy katonai erővel részt vesz a magyar »ellenforradalom« leverésében” (Tompa 1995: 188).

A szerelvény gördülése valójában nagyon régen kezdődött, csupán a fegyvernem és még gyakrabban a kocsikon álló harciak öltözéke változott. Fél évszázaddal ezelőtt olyan kocsik is akadtak, amelyeken *közkatonának álcázott írók* szorongtak, akiktől külön-külön és csoportosan nemcsak a fegyverek őrzését, hanem azok gyártását és működtetését is megkívták az akkori vezénylők. Olyan „megbecsülés” ez, amelyre egyetlen író sem lehetett büszke, s amely ma belőlünk is csak szorongást válthat ki.

Akkor valamennyien, régóta nyomorítottak, lélekben legalábbis egy nagyszerű, reményt adó pillanat részesei lehettünk. Ezt a pillanatot kortárs költők a szenvedés- és megváltástörténet mozzanataként örökítették meg.

Márai Sándor karácsonyi és nagypénteki képekkel:

(...)
Egy szegény nép karácsonyfája
A Csendes Éjben égni kezdett –
 (...)
Földrészek népe nézi, nézi,
Egyik érti, másik nem érti.
Fejük csóválják, sok ez, soknak.
Imádkoznak vagy iszonyodnak,
Mert más lóg a fán, nem cukorkák:
Népek Krisztusa, Magyarország.

És elmegy sok ember előtte:
A Katona, ki szíven döfte,
A Farizeus, ki eladta,
Aki háromszor megtagadta.

(...)

(...)

*Kik köntösére kockát vetnek,
Nem tudják, mit is cselekesznek,
Csak orrontják, nyíznak, gyanítják
Ennek az éjszakának titkát,*

(...)

(...)

*És minden rendű népek, rendek
Kérdik, hogy ez mi végre kellett.
Mért nem pusztult ki, ahogy kérték?
Mért nem várta csendben a végét?*

(...)

(Márai 2000: 325–326)

Vas István húsvéti és pünkösti megbizonyosodásként:

*(...) boldog vagyok én, hogy láthatok,
És elmondhatom, hogy „Feltámadott!”
Feltámadtál, sírba tett nemzetem,
A hét sebedet látta két szemem,
És kezeden a vasszögek nyomával
Megjelentél a zárt ajtókon által.
A nyűvek között megmozdult a tested,
A sziklakövet félregördítetted,
És eljött közénk a pünkösti lélek,
S értelme lett értelmetlen ígéeknek.*

(...)

(Medvigy–Pomogáts 1991: 72)

Faludy György harminc év múltán a pillanatot történelmi testvérpillanatok sorába iktatta:

(...)

*ölelkezés az Írószövetségben,
mert csomagolnak s indulnak haza,
feltépett sínek és torlaszok: fölöttük
a szabadság liliom-illata,
ezerhét-százhárom, nyolcszáznegyvennyolc
és ötvenhat: egyszer minden száz évben
talpra állunk kínzóink ellen; bármi
történjék is, boldogság, hogy megértem*

(...)

(Medvigy–Pomogáts 1991: 151)

A versbe foglalt pillanat nagyszerűségét a szabadságért síkra lépők összefogása, egy-sége biztosította. Ezt fejezi ki tömören 1956. november 4-én a törvényes magyar kormányt a Parlament épületében már csak egyedül képviselő Bibó István államminiszter nyilatkozata:

„(...) A harcban osztály- és felekezeti különbség nélkül részt vett az egész magyar nép, s megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és megkülönböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hatalom és a honi hóhérek különítményesek ellen fordult” (Medvigy–Pomogáts 1991: 90).

A leigázó idegen hatalommal szövetséges és e szövetség érdekében a hóhérek különítményesekkel azonosuló vezénylők készítették az írókat fondorlatosan arra, hogy felszálljanak a végeérhetetlen szerelvényre hatékonynak vélt fegyverekkel, amelyeket szoros ellenőrzés mellett részben maguk gyártottak.

A hosszú szerelvény három kocsijára fordítanék itt figyelmet, arra a három kocsira, amelyre összesen 36 író és 6 szerkesztőségi munkatárs szállt fel, pontosabban kényszerült felszállni, jól tudva, hogy a kinkeservesen megmódolt nyilatkozatfegyverek elsősorban öbennük tehetnek kárt.

A nemzetközi és helyi körülményekre vet fényt annak az alacsonyabb rangú vezénylőnek a kései emlékezése, akinek egy mondatát fentebb már idéztem, s akinek más mondatai, megfogalmazásai sem minden tanulság nélküliek:

„Hajdani okiratokat, közleményeket átolvasva, megdöbbenő megállapításra lehet jutni” – írja az emlékező, s mi eközben csak azon csodálkozhatunk, hogy ki, mikor, miért döbbsent, illetve döbbsenhetett meg.

De hadd folytassam az idézetet:

„Annak a vasárnapnak a hajnalán épp megjelentek az orosz tankok Budapest utcáin, ágyúikból eldördültek az első lövések, és sok száz kilométerrel keletebbre (...) már meg is indultak (...) egyesek azokra a népgyűlésekre, amelyeken a magyarországi »forradalmi munkás-paraszt kormány« megalakulását fogják üdvözölni.

A rendkívüli fürgeség még, mondjuk, érthető az akkori román pártszervek részéről. De nyilván az említett (...) egyidejűség már nem! Ennek magyarázata csak egy pontosan elő-készített, előzetesen elhatározott akció lehetett. Akik itt a szálakat rángatták, előbb tudtak a Kádár-kormány megalakulásáról, mint a budapesti utca népe (...)”

Hát akkor – fűzi hozzá az emlékező – miért ne tudta volna a szálrángató pártvezetés „napokkal azelőtt, hogy az orosz tankok negyedikén reggel megjelennek Budapest utcáin?! Miért ne állíthatta volna be saját propaganda-apparátusát sok órával előre, hogy szórja a forradalom leverésének, a magyarországi »munkás-paraszt kormány« megalakulásának hírét?!”

Az írók adott csoportjainak a feltuszkolása a szerelvényre aligha ment könnyen, de nem bizonyult lehetetlennek. Az emlékező, mint jelzi, – nyilván másokkal egyidejűleg – „eljutott oda, hogy a legnehezebben meggyőzhető közület részéről is nyilatkozat született”, bár arra – úgymond – már nem emlékszik, hogy a nyilatkozó írók gyűléseztek-e, vagy „csak összeszedték az aláírásokat” (Tompa 1995: 187–189).

A nyilatkozatfegyverek a kényszer és ellenőrzés ellenére úgy készültek, hogy lehetőleg a fegyvergyártás elrendelőinek is jusson belőlük repesz. Erre vall a nyilatkozatok több részletének ambivalenciája, amit aligha magyarázhatunk leegyszerűsítő módon azzal,

hogy a nyilatkozóknak bizonyos dolgokat el kellett ítélniük, más dolgokért pedig határozottan ki kellett állniuk.

„Napokon át feszült aggodalommal és egyre megrendültebben figyeltük Magyarország sorsának alakulását” – indítják a kolozsvári magyar írók a helybeli Igazság című napilapban nyilatkozatukat.

Arról, hogy az aggodalom minek szól, mást gondolhattak a vezénylők és ismét mást az íróközletnek. Még akkor is így van ez, ha bizonyos fogalmak és terminusok több-kevesebb nyomatékkal, megkerülhetetlenül szerepelnek a szövegekben. Ambivalens, például, a következő nyilatkozatrészlet: „Nyilvánvaló, hogy a szocialista demokratizmusért s a jogos gazdasági követelésekért tett békés erőfeszítéseket kihasználták a reakciós, ellenforradalmi erők.” Túl azon, hogy a „szocialista demokratizmus” fogalmán feltehetően mást értettek a vezénylők és a vezényeltek, minden kockázat nélkül állíthatjuk, hogy a nyilatkozatrészlet a gazdasági követelések jogosságát domborítja ki. Hasonlóképpen vélekedhetünk a következő részletről is, amely a hivatalos elvárásoknak megfelelően szót ejt a „forradalmi munkás-paraszt kormány” megalakulásáról, de kellő nyomatékkal szól arról is, hogy a régebbi vezetés bűneit fel kell számolni: „A forradalmi munkás-paraszt kormány megalakulása után (...) bízunk abban, hogy a magyar nép e kormány vezetésével nemcsak megvédi vívmányait, hanem a szocialista humanizmus szellemében ki is teljesíti azokat, és egyszer s mindenkorra felszámolja a régebbi vezetés által elkövetett bűnöket” (Kolozsvári magyar írók 1956).

Van példa arra is, hogy a múlt és a korabeli jelenen átívelő, még csak felsejlő jövő bírálata lényegében egyszerre és ambivalencia nélkül szólal meg a nyilatkozatokban.

Tudjuk – olvasható az Utunk című kolozsvári irodalmi lapban –, hogy a veszedelmek felidézéséhez „hozzájárult az a csoport is, amely görcsösen takargatta bűneit, s végsőkéig ragaszkodott a hatalomhoz” (Erdélyi magyar írók 1957).

„Mi, romániai magyarok – szögezi le a marosvásárhelyi Vörös Zászló, amelynek közleményét itt és alább a kolozsvári Igazság másodközlésében idézem –, ismerjük, bőrünkön tapasztaltuk a polgári pártok, a fasiszta pártok létével együtt járó »demokráciát« (...) Az effajta »demokrácia« eredményezte (...) írónk üldözését, iskoláink bezárását, kultúránk rendszeres sorvasztását.”

Az egymást követő nyilatkozatokban egyes megfogalmazások mondhatni sztereotip fordulattá válnak.

Ismét a marosvásárhelyi Vörös Zászlót idézem a kolozsvári Igazság közvetítésével:

„Magyarország dolgozó népének az ország politikai és gazdasági életében meglévő hibák felszámolására irányuló törekvéseit megnyergelte a sötét reakció, s a (...) tiszta szándékot (...) elborította az ellenforradalom szennyes áradata” (Marosvásárhelyi magyar írók 1956).

A fenti nyilatkozatrészletet visszhangozza az Utunkban megjelent nyílt levél is:

„Úgy éreztük, hogy a dolgozó népnek az ország gazdasági és politikai életében meglévő súlyos hibák felszámolására irányuló törekvéseit megnyergelte a sötét reakció. Aggodalmunkat mélységes megdöbbenés és felháborodás váltotta fel, amikor féktelen brutalitással kibontakozott az ellenforradalom” (Erdélyi magyar írók 1957).

A bírálóat jogos vagy demagóg rágalmasba torkolló hazug voltának a kérdésében azonban mintha érzékelhető különbség mutatkozna egyik orgánumtól a másikig, egyik nyilatkozattól a másikig.

A marosvásárhelyi Vörös Zászlóból a kolozsvári Igazságban újraközölt szövegben olvasható, például a következő, nyilvánvalóan rágalmaszó szöveg: „A garázdálkodó nyilasok réme kísért Magyarország felett.” S ehhez kapcsolódik a „rólad mondom, pedig reám jellemző” demagógiájával az alábbi, felhívásnak álcázott hazugság:

„Barátaink, testvéreink, magyar dolgozók, magyar írók! Innen szólunk hozzátok. Ne túrjátok, hogy véres kezű demagógok, ellenforradalmár banditák a világ dolgozóinak reményességét, a Szovjetuniót bántalmazzák” (Marosvásárhelyi magyar írók 1956).

Legalább ennyire hiperbolikus az Utunk nyílt levelébe foglalt hazugságoknak a sora:

„Bizony mélyen fellélegzettünk a megkönnyebbüléstől, mikor híre jött, hogy a zúrzavar közepette akadtak férfiak, akik szembeszálltak az ellenforradalommal, s a végső pillanatban megalakították a munkások és parasztok forradalmi kormányát. Elismerésünk a Kádár-kormányé, mely (...) szovjet segítséggel elejét tudta venni egy olyan mérhetetlen szerencsétlenségnek, amilyent a magyar nép még nem ért meg történelme folyamán” (Erdélyi magyar írók 1957).

Az idézett hazugságokkal szemben a kolozsvári Igazságban nem nagyon leplezett számonkérések szerény csokrával is találkozunk:

„A dolgozók életkörülményeinek megjavítása, a szocialista demokrácia kiteljesítése és a lenini nemzetiségi politika következetes alkalmazása terén egyes kérdések még megoldásra várnak, de bízunk abban, hogy az eddigi megtett lépéseket újabb határozott intézkedések követik ebben az irányban” (Kolozsvári magyar írók 1956).

A hazugság és a számonkérés megfogalmazásában egyaránt találni olyan mozzanatot, amely ma már egyszerűen nevetségesnek hat, annak idején azonban egyértelműen az elnyomó hatalom cinizmusáról árulkodott. Ilyen például a Kádár-kormányt nyújtott szovjet „segítség” felemlítése, és ilyen az „egyes kérdések még megoldásra várnak” üresjárata ott, ahol a gondokat korántsem elleplezni kellett volna.

A harcfinak álcázott írók „hadműveleteikhez” megfelelő háttérrel próbáltak biztosítani. A Vörös Zászló nyilatkozóit ezt a háttérrel az időben visszafelé araszolva József Attila, Ady Endre és Petőfi Sándor költészetében vélték megtalálni. A lapban megjelent s az Igazságban példaképpen újraközölt nyilatkozat szerint a kizsákmányolástól mentes társadalomba vezető híd nagyszerű emberi művében „József Attila külvárosi népének álma kezdett tetet ölteni”, mégpedig annak a vörös csillagnak a ragyogásában, amelynek „győzelmét (...) Ady Endre is megálmodta”; nem szabad hagyni tehát, hogy „a népszabadság legtisztább eszméit, Petőfi Sándor eszméit sötét lelkű gazemberek bemocskolják” (Marosvásárhelyi magyar írók 1956).

Az Utunk 1957. januári nyílt levele további nevek közbeiktatásával erősíti a Vörös Zászlóban kirajzolt háttérrel: „(...) ismerjük a dicsőséges múlttra visszatekintő magyar irodalmat; ismerjük Batsányi és Petőfi, Ady és Móricz Zsigmond, Juhász Gyula és József Attila elévülhetetlen hagyatékát. Tudjuk, hogy az élő magyar irodalom sohasem fordulhat szembe velük.”

Ilyen háttérre hagyatkozva, ily módon erőt gyűjtve „hívják tetemre” a nyílt levél aláírói magyarországi írotársaikat:

„Az újesztendőbe átlépve feszülten figyeljük, hogyan hallatjátok szavakat a munkás- és paraszthatalom dolgában, a kormány támogatása dolgában; hogyan járultok hozzá egy olyan közszellem kialakításához, mely az ellenforradalom szellemét teljesen felszámolja” (Erdélyi magyar írók 1957).

A nyílt levél aknavetőjével lövöldözők nyilván nem tudtak Bibó István államminiszter fent idézett nyilatkozatáról, és nem ismerhették a magyarországi írók 1956. december végi, Tamási Áron fogalmazta nyilatkozatát sem. Hadd idézzek ez utóbbiból is:

„Ha egy évtizedre visszatekintünk (...), szenvedőnek és várakozónak látjuk a népet. Szenvedett, mert korának eszméit, melyeket tíz év előtt reménnyel üdvözölt, idegen formában és zsarnoki módon akarták életévé tenni. A hosszú kényszer alatt kiújultak természetes történelmi sebei, a nemzeti függetlenséget veszendőnek látta. Szenvedő és igaztalan sorsában gyógyulásra áhítva vágyakozott, s nemzetté válni sóvárgott.

Ebben a vágyban és sóvárgásban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből. Mint ennek a forrásnak neves tanúi, keserves szívvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét. (...)

A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk” (Medvigy–Pomogáts 1991: 116–117).

Albert Camus, aki 1956 történelmi pillanatát nemzetközi távlatból látta és nemzetközi távlatban értelmezte, arról vallott: nem kívánja, hogy „a magyar nép újra (...) bevesse magát egy eltiprásra ítélt felkelésbe (...) A magyar vér – írja – oly nagy értéke Európának és a szabadságnak, hogy óvnunk kell minden cseppjét.” Camus ugyanakkor azt is leszögezte: nem hiszi, hogy bele kellene törődni a rémuralomba, amely „szocialistának – vagy, tenném hozzá én, bármi másnak – nevezi magát” (Medvigy–Pomogáts 1991: 7).

Nem Tamási Áront és nem Albert Camus-t okolhatom gyakran visszatérő, nyomasztó álmomért: állok a vasúti hídon, s nézem az alant elvonuló kocsikat, amelyeken nem köz-katonának álcázott írók, hanem *íróknak álcázott segédszolgálatosok* feszítenek.

IRODALOM

- Erdélyi magyar írók 1957. Újévi levél a Magyar Népköztársaság íróihoz. *Utunk*, XII. évf., 1. sz. (jan. 5), 1.
- Kolozsvári magyar írók 1956. „Felzárkózunk a Román Munkáspárt oldalán”. A kolozsvári magyar írók nyilatkozata. *Igazság*, II. sorozat, XVIII. évf., 262. sz. (nov. 6), 2.
- Márai Sándor 2000. *Ősszegyűjtött versek*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Marosvásárhelyi magyar írók 1956. Lelkiismeretünk parancsszava. A Magyar Autonóm Tartományban élő íróknak és a marosvásárhelyi irodalmi intézmények dolgozóinak nyilatkozata. (Másodközlés a marosvásárhelyi Vörös Zászló c. lapból.) *Igazság*, II. sorozat, XVIII. évf., 262. sz. (nov. 6), 2.
- Medvigy Endre – Pomogáts Béla (szerk.) 1991. *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag*. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve. Püski Kiadó, Budapest.
- Tompa István 1995. *Hogyan történhetett?* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.